

7 Sápmelaččaid vásihan vealaheapmi Norggas

Ketil Lenert Hansen, PhD, Vuosttašamanueansa, Regionalt kompetansesenter for barn og unge Nord (RKBU Nord), UiT Norgga Arktalaš Universitehta, Tromsa.

Čoahkkáigeassu

Ođđa dutkamat čájehit ahte ollu sápmelaččat dieđihit vásihan iešguđetlágan vealaheami. Dán kapihttala mihttu lea ođastit diehtostáhtusa dain vealahanhástalusain mat sápmelaččain leat Norggas. Áigut kártet ieš-dieđihuvvon vealaheami gávnoštumiid sápmelaččain agis 18-69 jagi, guorahallat gos vealaheapmi dáhpáhuvvá, ja identifiseret vealaheddjiid, ja mo indiviida birgenláhki lea vealahemiin.

Lohkomateriálii leat vuodđun čohkkejuvvon kvantitatiiva dáhtat 2012 rájes 11 600 indiviidas (sihke sápmelaččain ja majoritehtanorgalaččain), 25 suohkanis Norgga viđa davimus fylkkas. Dutkan lea oassin dearvvašvuoda- ja eallindiliiskkadeamis guovlluin gos ášset sápmelaččat ja dáččat, SAMINOR 2 guorahallan, mas lei skovvegažadaniskkus mii sáddejuvvui suohkaniidda Davvi-Norggas ja Trøndelágas.

Dutkanjoavkkus lea sullii okta viđas vásihan vealaheami. Sullii okta goalmádasoassi sis geain leat vealahuvvon dieđihit dan dáhpáhuvvon mañemus guokte jagi. Sápmelaččat vásihit ollu dávjjibut vealahuvvot go majoritehtanorgalaččat. Sápmelaččat geain lea nanu sápmelaš gullelašvuotta dieđihit eanemus vealaheami deaivideamiid, dáhpáhuvvon sihke ovdal ja mañemus guokte jagi.

Dábáleamos vealaheapmi maid sápmelaččat almmuhedje lei čearddalaš vealaheapmi, ja de vealaheapmi sohka beali ja geográfalaš gullelašvuoda dihte. Sápmelaš nissonolbmot dieđihedje eanemusat vealaheami sohka beale dihte.

Sápmelaččat vásihit vealaheami máŋgga arenas. Dábáleamos arena lea skuvla, bargoeallimis ja báikkálaš servodagas. Viidásit dieđihit ollu sápmelaččat ahte leat vásihan dulbmojuvvot almmolašvuoda deaivvadeamiin, interneahras ja go mannet gávppis dahje restauráŋgas. Sápmelaččat leat vásihan/vásihit majoritehtanorgalaččaid ektui mihá eanet vealaheami mielohppiin/studeanttain, oahpaheddjiin/eará bargiin skuvllas, bargoustibiin, almmolaš virggehasain, eará čearddalaš joavkkohasain go ieža (majoritehtaálbmogis), amas olbmui ja seamma čearddalaš joavkkus go ieža (eará sápmelaččain).

Vaikko ollu sápmelaččat leat vásihan vealahuvvot, de unnán sápmelaččat dieđihit áššiid Dásseárvo- ja vealahanáittardeaddjai (DVÁ).

7.1 Álggaheapmi

Sámi álbmot lea erenoamáš dilálašvuodas go buohtastahtá eará minoritehtaiguin Norggas. Nuppi dáfus lea sápmelaččain guhkes historjá vealahuvvon minoritehtan, mas norgga stáda dáruiduhttinpolitihka ulbmil lei oktiisuddadit (assimileret) sápmelaččaid norgalaš majoritehtakultuvrii (Minde, 2005). Nuppi dáfus lea sápmelaččain dál stáhtus álgoálbmogin ja nanu riektestáhtus Norggas (Midtbøen, 2015).

Sápmelaččaid riektestáhtus ii dattetge suodjal sin vásiheamis vealaheami. Sápmelaččat rávisolbmo agis dieđihit ollu dávjjibut vealahuvvon go majoritehtanorgalaččat (K. L. Hansen, Melhus, Høgmo, & Lund, 2008). Vealaheapmi lea dasa lassin čatnon heajut somáhtalaš- ja mentála dearvvašvuodastáhtusii (K. L. Hansen, 2015; K. L. Hansen, Melhus, & Lund, 2010; K. L. Hansen & Sørli, 2012).

Sámepolitihka vuodđun Norggas 1800-logu rájes ja gitta mañnelii nuppi máilmmisoađi lei oktiisuddadeapmi (assimileren), sápmelaččaide mearkkašii dat ahte sin kultuvrralaš dovdomearkkat ja gielalaš iešvuolta galge lonuhuvvot vástideaddji osiiguin majoritehtakultuvrras (Josefsen, 2006; Minde, 2005). Dán politihka ideologiija čanastupmi lei sosiáladarwinismmas, nationalismmas ja sihkarvuodapolitihkas (Jensen, 2005). Skuvladoaimmahagas ovdamearka dihte bođii dát ovdan das go buot oahpahus galggai leat dárogillii ja norgga kultuvrralaš identitehta galggai leat vuodđun sápmelaččaid ja čearddalašnorgalaččaid ovttasdoaimmamis (Høgmo, 1986). Norgga stáhta nuppástuhttigođii minoritehtapolitihkas sápmelaččaid ektui mañnil nuppi máilmmisoađi. Dát rievdadus bođii oidnosii sápmelaččaid juridihkalaš vuoigatvuodaid fievrrideamis 1980-logu loahpas ja álggus 90-logus (ILO-169 ja sátnádeamit vuodđolágaparaagrafas 108) ja Sámedikki ásaheamis.

Vaikko dáruiduhttinpolitihka lea vássán áigodat Norgga servodagas ja politihkas, de dan politihka negatiiva čuvvosat vuhttojit guhká ovddosguvlui. Ádjána rievdadit Norgga obbalaš rámmadoaimmahaga politihkas, láchkaásahusaid ja ortnegiid, ja myhtaid ja guottuid, nu ahte sámi kultuvra, giella ja árbevierut ja sámi servodaga dárbbut válđojuvvojit doarvái vuhtii buot ovddasvástádussurggiin mat sisdollet nu go oahpahusa, bargoeallima ja almmolaš bálvalusaid ja addosiid.

Dáruiduhttinproseassa ja struktuvrralaš vealaheami guhkesáigge váikkuhusaid leat unnán dutkan. Okta lea vassis, dáruiduhttin lea čuohean oallugiidda. Koloniseren lea váldán ollu sápmelaččain giella ja kultuvrra, iešdovddu ja daguhan persovnnalaš traumaid (Nergård, 2011). Mánggat dutkit ja politihkkárat leat dáhtton ásahit duohtavuohta- ja soabadankommišuvnna, daid politihkalaš ja kultuvrralaš veahkaválddalašvuodaid ektui maid sápmelaččat šadde vásihit. Ollu sápmelaš bearrašiidda ja ovttaskas indiviiddaide muhtun ráje báikkálašservodagain Norggas, lea dáruiduhttin ja vealaheapmi čearddalašvuoda dihte váikkuhan ollu sin eallindiliide, eallinkvalitehtii ja dearvvašvuhtii, árvvusge eanet go maid ovdal leat jáhkkán. Mii dárbašit diehtit eanet mo dat lea čuohean ja mo ain čuoheá sámi álbmogii.

7.1.1 Kapihttala mihttu

Dásseárvvu ovddideamis ja čearddalašvealaheami eastadeamis sápmelaččaid dáfus dárbašit ođastuvvon máhtu dán čearddalaš álbmoga vealahanstáhtusis, mii fas sáhtá geavahuvvot vuodđun beaktilis vealahaneastadeaddji doaimbajuid ráhkadeamis. Mihttun dáinna

kapihttaliin lea addit ođastuvvon diehtostáhtusa dain vealahanhástalusain maid sápmelaččat vásihit Norggas.

Makkár hástalusaiuin deaividit sápmelaččat bargoeallimis, skuvllas- ja oahpahušvuogádagas, báikkálašservodagas – ja almmolaš bálvalusas? Leat go dásseárvo- ja vealahanhástalusat seammát go majoritehtanorgalaččain? Vai leat go erohusat sápmelaččaid ja ii-sápmelaččaid hástalusain?

7.1.2 *Vealaheapmi-doaba*

Dán artihkkala fokus lea sápmelaččaid ieš-vásihuvvon vealaheapmi Norggas. Vealaheapmi (diskriminering) definerejuvvo dán dutkamis čuovvovaččat: “Vealaheapmi dáhpáhuvvá go ovttá olbmo dahje olmmoš joavkku ektui meannuduvvo unnit ovdamuniiguin go earáide ja go vuodđun dasa lea ovdamearka dihte čearddalaš duogáš, religiovdna, osku, doaimmashehttejupmi, ahki dahje seksuála luondu. “Vealaheapmi” lea dakkár vuohki go muhtumiid vuostá meannuduvvo eará ládje ja masa ii leat áššálaš vuodusteapmi ja mii ii čatnas positiiva sierrameannudeapmái.

Vealaheami sáhtta defineret dahkun ja praksisan mat daguhit vuoigatmeahttunvuodaid ja dássetmeahttunvuoda fámu, resurssaid ja vejolašvuodaid ektui servodaga olbmuid ja joavkkuide, dat doarju duolbmanstruktuvrraid ja vuogádagaid mat huksejit ovdamuniid ala (Ferdinand, Paradies, & Kelaher, 2015). Vealaheapmi sáhtta julggaštuvvot sihke unnán oinnolaš vugiiguin nugo olgguštemiin, ja verbála cealkámušaiuin ja maiddái fysalaš veahkaválddalašvuodain. Dáhtat mat leat čájehit ahte vealaheapmi lea lassáneaddji servodatváttisvuohka ollu riikkain (Paradies et al., 2015).

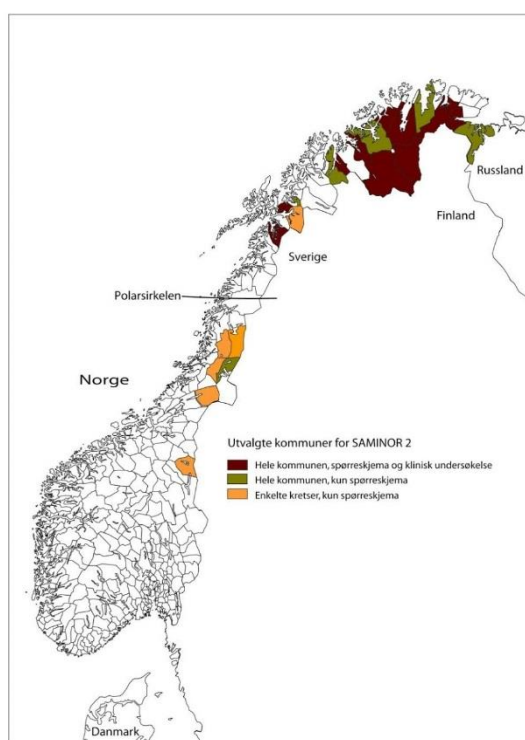
Dán dutkamis lea leamaš govda lahkoneapmi ieš-diedihuvvon vealaheapmái, mii sisdoallá earret eará čearddalaš, sohkabealvuodot, ahkevuodot ja geográfalaš vealaheami, ja maiddái vealaheami buozalmasvuoda dihte, oahppanváltuid, religiovdna dahje oskku, doaimmashehttejumi, nationalitehta, seksuálalaš gullelašvuoda ja eará áššiid dihte.

Vealaheapmi sáhtta dáhpáhuvvat skuvllas, bargobáikkis, báikkálašservodagas almmolašvuoda deaivvadeamis, eará almmolašvuoda deaivvademiin nugo go manná gávppis dahje go lea restauráŋnas dahje juo bearrašis. Iešguđetlágan vealaheami ja iešguđetge dilálašvuodas gos dat dáhpáhuvvot sáhttet badjálagaid deaividit ja nu čuohtat eanet. Danne soitet sápmelaččat vásihit mánggalágan vealaheami ja ahte dat dáhpáhuvvot mángga dilálašvuodas oktanaga. Vealaheapmi sáhtta dáhpáhuvvat golbma iešguđetlágan dásis: *internaliserejuvvon indiviidas* (ovdamearka dihte go indiviida lea siskálastan rasisttalaš guottuid, oskku, dahje ideologii); *olbmuid gaskasaš* (indiviidaid gaskkas interakšuvdnan nuppis nubbái) ja *struktuvrralaš* dásis, mii mearkkaša ahte dovdomearkkat leat siskkilduvvon servodaga struktuvrraide vealaheaddji čuozašussan (K. L. Hansen, 2015). Dán kapihttalis guorahallat eanas dušše ieš-diedihuvvon olbmuidgaskasaš (ámadajus ámadajui interakšuvnnas) vealaheami sápmelaččaid ja ii-sápmelaččaid gaskkas, geat leat rávis olbmuid agis.

7.1.3 Dutkama birra

Lohkomateriála vuodđun leat čohkkejuvvon dáhtat jagis 2012, 11 600 indiviidas agis 18-69 jagi (sihke sápmelaččat ja majoritehtanorgalaččat), 25 suohkanis Norgga viđa davimus fylkkas. Dutkan lea oassi SAMINOR 2 guorahallamis, mii lei skovvegažadaniskkus mii sáddejuvvui suohkaniidda main leat sámi ja dáčča ássit Davvi-Norggas ja Trøndelágas. Geahča kárttas guorahallanguovllu (káarta 7.1). Guorahallan lea ovdal čilgejuvvon eará almmuhusas (Brustad, Hansen, Broderstad, Hansen, & Melhus, 2014). Datatilsynet ja REK nord leat dohkkehan guorahallama.

Kárta 7.1 Suohkanat mat ledje mielde guorahallamis

7.1.4 Dutkanjoavkku dovdomearkkat

Dutkanjoavkku demográfalaš dovdomearkkat bohtet ovdan tabeallas 7.1. Nissonolbmot ledje eanetlohkun dutkanjoavkkus. Gaskamearálaš ahki dutkanjoavkkus lei 50 jagi, ja eanetlogus oasálastiin lei gaskadássásaš dienas, oahppu allaskuvllas/vuolit dási universitehtaoahppu ja ásse boaittoeale guovllus Norggas. Nu ahte dát dutkan lea eanemus ovddasteaddji indiviiddaide main leat dat dovdomearkkat. Goalmmádasoasis oasálastiin lei sápmelaš gullelašvuhta.

Tabealla 7.1 Dutkanjoavkku dovdomearkkat (N= 11.600)

	Lohku	%
Sohkabealli		
Dievdu	5149	44,4
Nisson	6451	55,6
Ahki (jahki)		
	49,9 ±13,7	
18-29	1484	12,8
30-49	4289	37,0
50-59	2933	25,3
60-69	2894	24,9
Viessodoalu dias		
Vuollegaš	1633	14,1
Gaskadássásaš	4245	36,6
Alla	3667	31,6
Hui alla	1612	13,9
<i>Ii vástiduvvon</i>	443	3,8
Oahpu guhkkodat (jahki)		
<7	301	2,6
7-9	1456	12,6
10-12	3090	26,6
13-16	3941	34,0
>16	2599	22,4
<i>Ii vástiduvvon</i>	213	1,8
Ássanbáiki		
Sámi minoritehtaguovlu	9179	79,2
Sámi majoritehtaguovlu	2417	20,8
<i>Ii vástiduvvon</i>	4	0,0
Čearddalaš gullelašvuhta 1		
Sápmelaš	3928	34,1
Ii-sápmelaš	7577	65,8
<i>Ii vástiduvvon</i>	95	0,1
Čearddalaš gullelašvuhta 2*		
Nanu sápmelaš gullelašvuhta	1372	11,9
Iešdiedihuvvon sápmelašvuhta	1459	12,7
Sápmelaš bearašduogáš	1097	9,5
Ii-sápmelaš	7577	65,8
<i>Ii vástiduvvon</i>	95	0,1

*Gaskamearalašárvu ± standárdaspiehkasteapmi.

° Geahča oasi Čearddalašvuoda defineren, das leat čilgehusat kategoriijaide

7.1.5 Čearddalašvuoda defineren

Čearddalašvuodain oaivvilduvvo joavku mas lea oktasaš identitehta čatnon dasa go lea oktasaš vuolga, ja maid earát ipmirdit sierralágan joavkun gain earret eará lea oktasaš giella, kultuvra, historjá ja nu ain. Doahpagis lea sihke subjektiiiva ja objektiiiva sisdoallu. Sápmelaččat álgoálbmogin, siskkilduvvot čearddalašvuoda doahpagii.

Go Norggas ii leat register dasa geat leat sápmelaččat, ja go dát diehtu ii čohkkejuvvo olmmošlohkamiin, de dán guorahallamis jerre olbmuin 11 iešguđetlágan čearddalašvuoda gažaldaga, vai sáhtá defineret geat leat sápmelaččat ja geat eai leat sápmelaččat. Dasa lassin lei áigumuš dán guorahallamis ráhkadit differensierejuvvon čearddalašvuodavariábela mii kategorisere sámevuoda.

Figuvra 7.1 Figuvra lea vižžon gažadanskovis mii geavahuvvui SAMINOR-2 guorahallamis. Figuvra čájeha makkár čearddalašvuoda gažaldagat ledje.

Hvilket hjemmespråk har/hadde du, dine foreldre og beste-foreldre? (sett ett eller flere kryss)				
	Norsk	Samisk	Kvensk	Annet, beskriv
Morfar:	☐	☐	☐	☐
Mormor:	☐	☐	☐	☐
Farfar:	☐	☐	☐	☐
Farmor:	☐	☐	☐	☐
Far:	☐	☐	☐	☐
Mor:	☐	☐	☐	☐
Jeg selv:	☐	☐	☐	☐

Hva er din, din fars og din mors etniske bakgrunn? (sett ett eller flere kryss)				
	Norsk	Samisk	Kvensk	Annet, beskriv
Min etniske bakgrunn er:	☐	☐	☐	☐
Fars etniske bakgrunn er:	☐	☐	☐	☐
Mors etniske bakgrunn er:	☐	☐	☐	☐

Hva regner du deg selv som? (sett ett eller flere kryss)				
	Norsk	Samisk	Kvensk	Annet, beskriv
☐	☐	☐	☐	☐

Vuosttaš gažaldatčoahkki válddaha makkár ruovttugiella lea/lei dus, du váhnemiin ja áhkuin ja ádjáin. Čuovvovaš gažaldatčoahkki válddaha áhči, eatni ja iežas čearddalaš duogáža. Maŋemus gažaldat: manin anát iežat. Visot dáidda gažaldagaide ledje vástádussan molssaeavttut: “Norgalaš” “Sápmelaš”, “Kvena” dahje “Eará”, sáhtii bidjat ovtta dahje máŋga ruossa guhtege gažaldahkii.

Dan 11 gažaldaga vuodul lea vejolaš ráhkadit iešgudetlágan kategoriseremiid čearddalašvuhtii. Mii válljiimet dán oktavuodas defineret sámi joavkku čuovvovaš vugiin: Jus lei bidjan unnimusat ovtta ruossa ahte lei “sápmelaš” ovtta 11 gažaldagas de kategoriserejuvvui sámi jovkui. Earát dutkanjoavkkus definererejuvvojedje ii-sápmelažžan (Dát ledje eanas russen “Norgalaš” čearddalašvuhtii, muhtumat ledje maiddá russen “Kvena” dahje “Eará” etnisitehta. Dat biddjojedje dás dáčča jovkui). Viidásit ráhkadeimmet golbma sámi čearddalašvuodakategoriija:

1. ”Nanu sápmelaš gullelašvuoha”
2. ”Ieš-dieđihuvvon sápmelašvuoha”
3. ”Sápmelaš bearašduogáš”

Kategoriija 1: ”Nanu sápmelaš gullelašvuoha” ledje dat olbmot geat vástidedje JUO *buot* čuovvovaš golmma gažaldahkii; “Mus alldán lea sámeigiella ruovttugiellan”, “Mus lea sápmelaš čearddalaš duogáš” ja “Mun anán iežan sápmelažžan”. Figuvrras 7.2 lea dat joavku merkejuvvon kategoriijan 1, ruoná ivnniin.

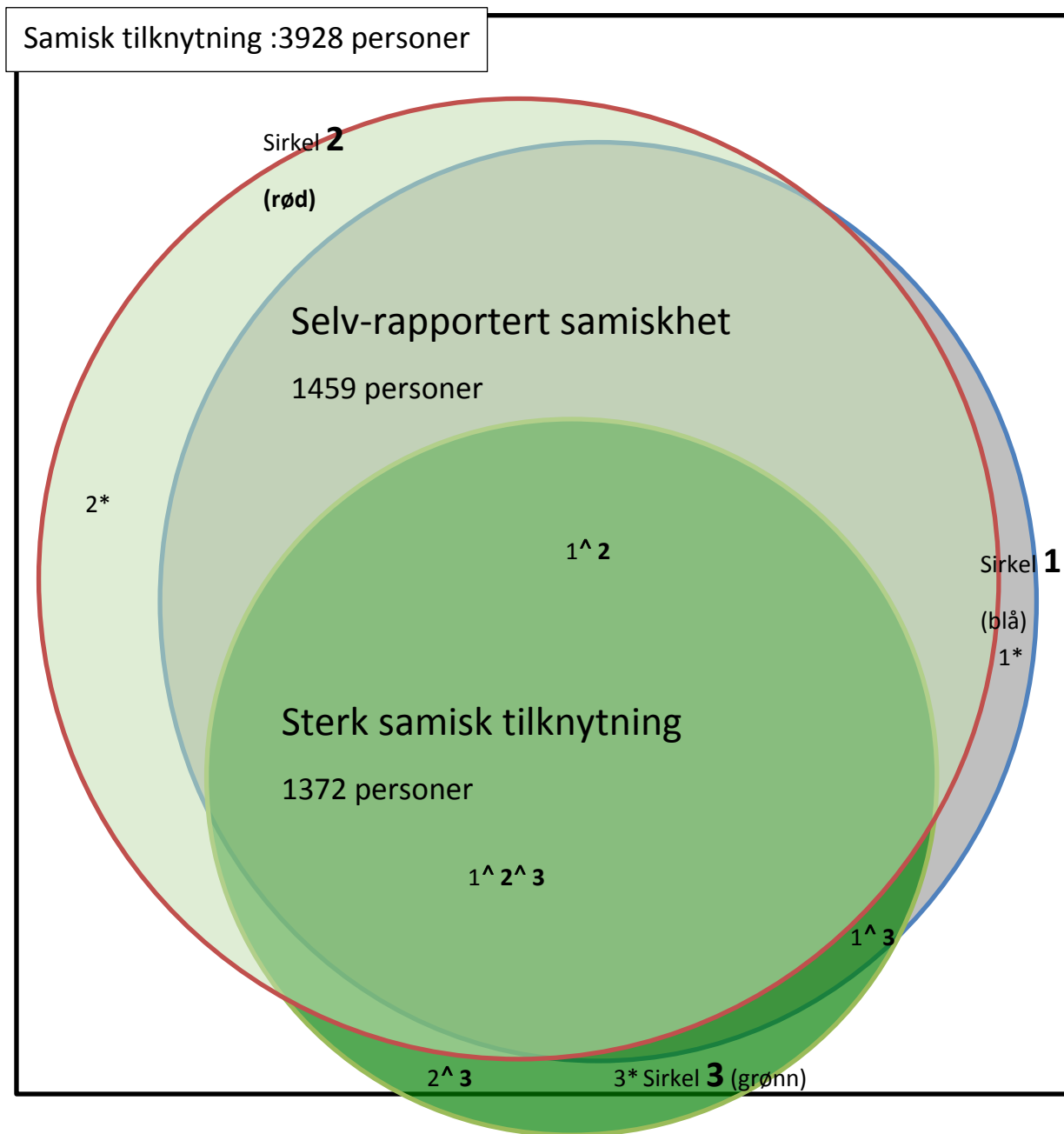
Kategoriija 2: ”Ieš-dieđihuvvon sápmelašvuoha” ledje sii geat vástidedje JUO sápmelašvuhtii okte dahje guktii (muhto eai buot golmma gažaldahkii) nugo namuhuvvon badjelis

kategorijas 1. Dát joavku lea figuvrras 7.2 buohkat geat leat siskkobealde gierdduid earret dan siskkimus gierddu siste, mii lea kategorija 1.

Kategorija 3: “Sápmelaš bearašduogáš” lei definerejuvvon olbmuide geat diedihedje sápmelaš bearašduogáša juogo giela dahje čearddalašvuoda bokte, sin váhnemiin dahje áhkuin ja ádjáin, muhto geat eai ieža defineren iežaset sápmelažžan. Áibbas konkrehtalaččat dát lei definerejuvvon olbmuide geat diedihedje sáme giela ruovttugiellan juogo váhnemiin dahje áhkuin ja ádjáin ja/dahje ahte sin váhnemiin lei sápmelaš čearddalaš duogáš, muhto sii eai atnán sápmelašvuoda iežaset čearddalaš duogášin, eai dovdan iežaset sápmelažžan eaige ieža hupman sáme giela ruovttus. Dat joavku lea figuvrras merkejuvvon vilges oassin njealječiegaga siskkobealde.

Kategorijat sirrejit eret nubbi nuppi ja čájehit graderejuvvon čearddalašvuodavariábela, mas kategorija 1 lea dat variábel mii čájeha eanemus sápmelašvuoda mihttomearkkaid ja nanu sápmelaš gullevašvuoda, sápmelaš iešipmárdusa ja sáme giela ruovttugiellan. 1372 olbmo gullet dan kategorijai. Kategorija 2 lea stuorimus kategorija olmmošlogu ektui (N= 1459). Dan kategorijas leat eatnasat cealkán ahte sis lea sihke sápmelaš duogáš ja atnet iežaset sápmelažžan (55 %), muhto dušše 8 % dán kategorijas lea sáme giella ruovttugiellan. Kategorijas 3 diedihit 1097 olbmo sápmelaš bearašduogáša vaikko iežaset eai ane sápmelažžan, eaige definere duogáša sápmelažžan eaige huma sáme giela. Figuvra 7.2 čájeha gráfalaččat dáid čearddalašvuodakategorijaid.

Figuvra 7.2 Čearddalašvuodakategoriijaid gráfalaš ovdanbuktin

Samisk familiebakgrunn uten noen egendefinert samisk tilknytning

1097 personer

Čilgehus figuvrii 7.2:

Gierdu 1: (alit ivdni gierddu birra): Ieš-vásihuvvon sápmelašvuoha: Čujuhit sidjiide geat leat vástidan ahte sii atnet iežaset sápmelažžan. Oktiibuot 2321 olbmo.

1* 118 olbmo diedihedje ahte sii dovdet iežaset sápmelažžan vaikko eai diedihan ahte sis lea sápmelaš duogáš ja sámejiella ruovttugiellan.

Gierdu 2: (rukses ravda): sápmelaš duogáš. 2645 olbmo.

2*: 420 olbmo (olggumus ravda (ruoksat) gurut bealde figuvrras) dieđihit alddiineaset sápmelaš duogáža, muhto ahte eai dovdda iežaset sápmelažžan eaige huma sámegeiela, iige leat sámegeiella ruovttugiellan.

Gierdu 3: (ruoná ravda): Mus lea/lei sámegeiella ruovttugiellan. 1488 olbmo

3*: 42 olbmos lea sámegeiella ruovttugiellan seammás go eai diedit sápmelaš duogáža dahje ahte dovdet iežaset sápmelažžan.

Rámma: Rámma siskkobealde leat buohkat geat leat russestan okte muhtun sápmelaš gullelašvuoda. Oktiibuot 3928 olbmo.

Čearddalašvuoda kategoriseren

Kategoriija 1: "Nanu sápmelaš gullelašvuoha" leat olbmot geat vástidedje JUO *buot* čuovvovaš golmma gažaldahkii: "Mus alddán lea sámegeiella ruovttugiellan", "Mus lea sápmelaš čearddalaš duogáš" ja "Mun anán iežan sápmelažžan". (Nappo buot golmma gierddu siskkobealde 1^{2^3}). 1372 olbmo.

Kategoriija 2: "Ieš-dieđihuvvon sápmelašvuoha" ledje sii geat vástidedje JUO sápmelašvuhtii ovtta dahje guovtti (muhto eai buot golmma) gažaldahkii namuhuvvon badjelis kategoriijas 1. Dat joavku lea figuvrras buohkat siskkobealde gierddu earret siskkimus gierddu siste, mii lea kategoriija 1. 1459 olbmo.

Kategoriija 3: "Sápmelaš bearašduogáš" almma ieš-definerejuvvon sápmelašvuoda haga" dat ledje definerejuvvon sii geat dieđihedje sápmelaš bearašduogáža giela bokte dahje váhnemiid ja áhkuid ja ádjáid čearddalašvuoda bokte, muhto geat eai iežaset atnán sápmelažžan (ieš-vásihuvvon sápmelašvuoha, alddis sápmelaš duogáš dahje geavaha/lea geavahan sámegeiella ruovttugiellan) Gráfalaš čájehemis dat leat gierdduid ja rámma gaskkas (vilges ivdni). 1097 olbmo.

1^{2^3} = Kategoriija 1.

1^2 : Sii geat dieđihit alddiineaset sápmelaš čearddalašvuoda ja dovdet iežaset sápmelažžan. 805 olbmo.

2^3 : Sii geat dieđihit sápmelaš duogáža ja geain lei sámegeiella ruovttugiellan, muhto geat eai dovdda iežaset sápmelažžan. 48 olbmo.

1^3 : Sii geat dovdet iežaset sápmelažžan, geain lei sámegeiella ruovttugiellan, muhto geat dieđihit ahte sis ii leat sápmelaš duogáš. 26 olbmo.

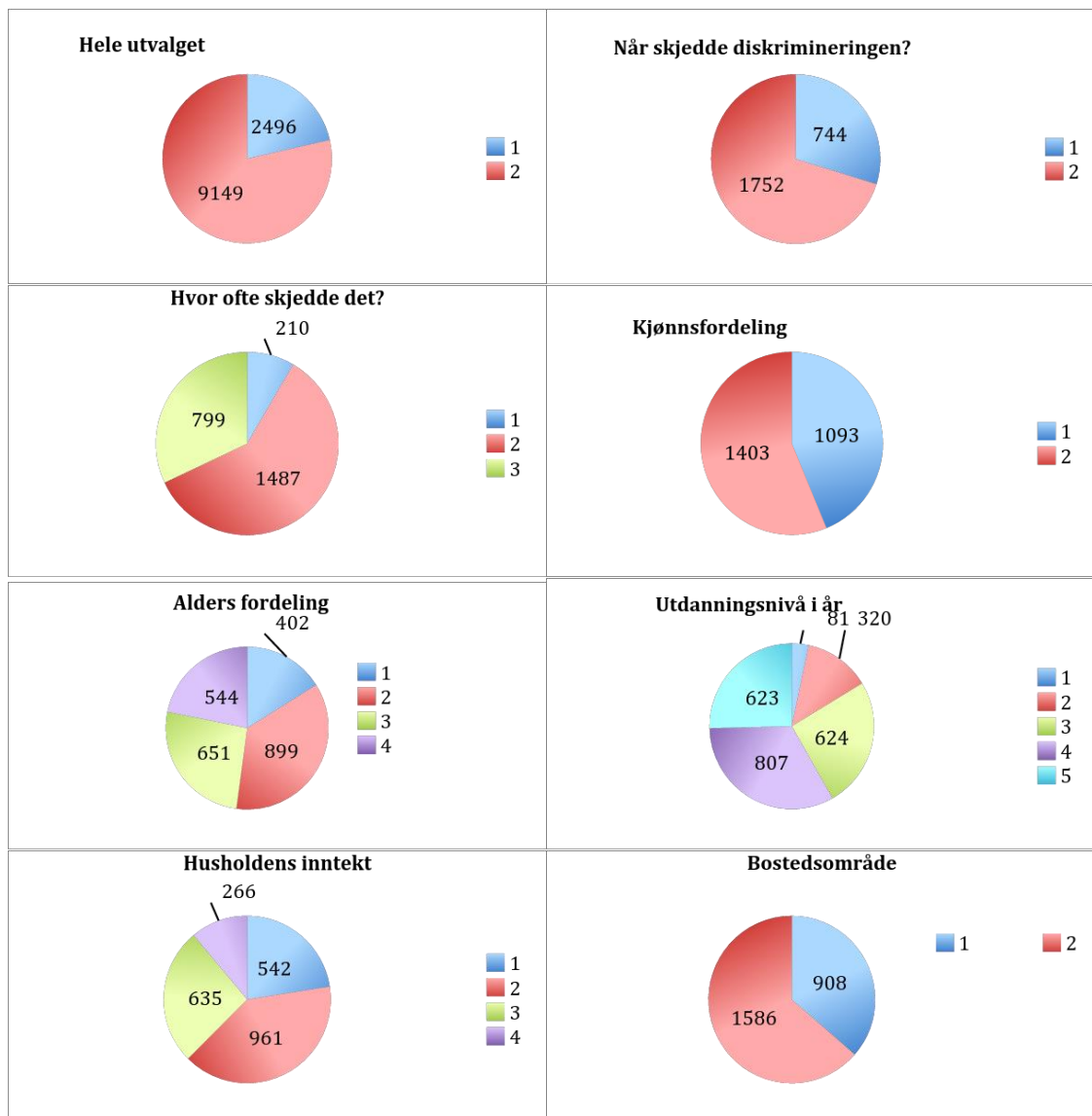
7.1.6 Sámi ássanguovlu

Mii definieriimet suohkaniid Guovdageaidnu, Kárášjohka, Unjárga, Deatnu ja Porsáŋgu, *Sámi majoritehtaguovlu*. Diein guovlluin dieđihedje badjel 50 % álbmogis sápmelaš gullelašvuoda. Suohkanat: Plassje, Snoasa, Raavrhviŋke, Namsskogan, Áhkkánjárga, Áltá, Grane, Aarporte, Divttasvuotna, Evenášši, Skánit, Loabát, Ivgu, Omasvuotna, Gáivuotna, Návuotna, Láhpi, Fálesnuorri, Davvesiida ja Máttá-Várjjat, definerejuvvojedje *Sámi minoritehtaguovlu*. Čilgehusain ahte dáin suohkaniin ássat sápmelaččat minoritehtasajádagas bálddalaga majoritehtaálbmogiin.

7.2 Dovdomearkkat sis geat vealahuvvojedje

Dutkanjoavkkus lea sullii okta vihttas (21,5 %) vásihan vealaheami. Sullii okta goalmádasoassi sis geat leat vealahuvvon dajet vealaheami lea dáhpáhuvan guokte maŋemus jagis. Ahki, etnisitehta, oahppu, dienas ja ássanbáiki ledje visot fáktorat mat čatnasedje vealaheami gávdnoštupmái. Sápmelaččat, olbmot; agis 30-49 jagi, oahppoguhkkodat 13-16 jagi, bearašdienes 301 000 – 600 000 ruvno gaskkas ja/dahje ássanguovlu sápmelaš minoritehtaguovllus –sii dieđihedje alimus gávdnoštumi vealaheami (figuvra 7.3).

Figuvra 7.3 Dovdomearkkat sis geat diedihedje vealaheami

7.2.1 Sápmelaččat vásihit eanemus vealaheami

Bealli sápmelaččain (50 %) gain lea nanu sápmelaš gullevašvuohta diedihit ahte leat vealahuvvon, 34,3 % diedihit ahte duolbman lea dáhpáhuvvon ovdal, ja 16,5 % diedihit dan dáhpáhuvvan mañemus guovtti jagis. Maiddái ieš-diedihuvvon sápmelaččat (32,8 % oktiibuot. 24,5 % ovdal ja 8,4 % mañemus guokte jagi) diedihedje ollu vealaheami. Go buohtastahtá dan, de sii geat eai leat sápmelaččat diedihit oktiibuot 14,3 % vealaheami, 9,9 % ovdal ja 4,4 % mañemus guovtti jagis (dat mearkkaša áigodagas 2010-2012). Sápmelaččat gain lea sápmelaš bearašduogáš diedihedje eanemus vealaheami mii lea dáhpáhuvvon ovdal, muhto ledje mañemus guovtti jahkái seamma logut go ii-sápmelaččain (tabealla 7.2).

Dat čájeha ahte sápmelaččat gain lea nanu sápmelaš gullevašvuohta diedihit sullii njealje gearde nu ollu vealaheami go dáččat (tabealla 7.2).

Tabealla 7.2 Vealaheami gávdnoštumit (oktiibuot, ovdal ja maŋemus guokte jagi) sápmelaččain ja ii-sápmelaččain

<i>Čearddalaš gullevašvuohta</i>	Ieš-diedihuvvon vealaheapmi		
	Oktiibuot* ¹	Ovdal	Maŋemus guokte jagi
	% (lohku)	% (lohku)	% (lohku)
Nanu sápmelaš gullevašvuohta	50,8 (697)	34,3 (470)	16,5 (227)
Ieš-diedihuvvon sápmelašvuohta	32,8 (479)	24,5 (375)	8,4 (122)
Sápmelaš bearašduogáš	19,8 (217)	14,9 (164)	4,8 (53)
Ii-sápmelaš	14,3 (1085)	9,9 (748)	4,4 (337)

*1 Diedihuvvon vealaheapmi juogo guokte maŋemus jagi, ovdal (ovdal guokte maŋemus jagi) dahje eará gažaldagas vealaheami birra.

(ii dihto áigemearri). Lohku vealahuvvon oktiibuot = 2478 (18 mas váilo čearddalašvuoda diedut). 739 dieđiheami vealaheapmái maŋemus guokte jagi (5 mas ledje váilevaš čearddalašvuoda diedut). 1739 diedihedje vealaheami ovdal (maŋemus guokte jagi) (13 mas váilo čearddalašvuoda diedut)

Tabealla 7.3 Vealaheami gávdnoštumit sápmelaččain ja ii-sápmelaččain sohkaheali ja ássanguovllu ektui

<i>Čearddalaš gullevašvuohta/ sohkabealli/guovlu</i>		Oktiibuot* ¹ % (n)	Ovdal % (n)	Maŋemus guokte jagi % (n)
Sámi majoritehtaguovlu				
Dievddut	Nanu sápmelaš gullevašvuohta	50,5 (220)	36,9 (161)	13,5 (59)
	Ieš-diedihuvvon sápmelašvuohta	35,2 (77)	25,6 (56)	9,6 (21)
	Sápmelaš bearašduogáš	24,2 (23)	20,0 (19)	4,2 (4)
	Ii-sápmelaš	23,2 (64)	15,9 (44)	7,2 (20)
Nissonat	Nanu sápmelaš gullevašvuohta	47,6 (297)	31,4 (196)	16,2 (101)
	Ieš-diedihuvvon sápmelašvuohta	32,5 (87)	20,5 (55)	11,9 (32)
	Sápmelaš bearašduogáš	26,4 (28)	22,6 (24)	3,8 (4)
	Ii-sápmelaš	28,0 (104)	18,0 (67)	9,9 (37)
Sámi minoritehtaguovlu				
Dievddut	Nanu sápmelaš gullevašvuohta	58,3 (84)	37,5 (54)	20,8 (30)
	Ieš-diedihuvvon sápmelašvuohta	31,1 (141)	26,2 (119)	4,8 (22)
	Sápmelaš bearašduogáš	19,5 (76)	14,6 (57)	4,9 (19)
	Ii-sápmelaš	12,9 (399)	9,1 (281)	3,8 (118)
Nissonat	Nanu sápmelaš gullevašvuohta	56,9 (95)	34,7 (58)	22,2 (37)
	Ieš-diedihuvvon sápmelašvuohta	33,6 (174)	24,5 (127)	9,1 (47)
	Sápmelaš bearašduogáš	17,8 (90)	12,6 (64)	5,1 (26)
	Ii-sápmelaš	13,5 (517)	9,2 (355)	4,2 (162)

*1 Diedihuvvon vealaheapmi juogo guokte maŋemus jagi, ovdal (ovdal guokte maŋemus jagi) dahje eará gažaldahkii vealaheami birra.

(ii dihto áigemearri). Go mii jugiimet joavkkuide sohkahealli ja ássanguovlu, de oaččuimet guokte váilevaš árvvu vealaheapmái, nu ahte mis oktiibuot ledje 2476 dutkanoktavuoda; 1737 ovdal ja 739 maŋemus guokte jagi.

Sihke sápmelaš nissonat ja dievddut geain lea nanu sápmelaš gullevašvuohta diedihedje olu vealaheami sihke sámi majoritehta- ja minoritehtaguovllus. Dieđiheamit leat veaháš eanet sámi minoritehtaguovlluin, muhto de dušše mearkkašahti mađe sápmelaš nissoniid dáfus geain lea nanu sápmelaš gullevašvuohta. Majoritehtaálbmot (eai-sápmelaččat) diedihit eanet vealaheami

doppe gos sápmelaččat ášset majoritehtasajádagas go olggobealde dakkár guovlluid (tabealla 7.3).

7.2.2 Vealaheami šlájat

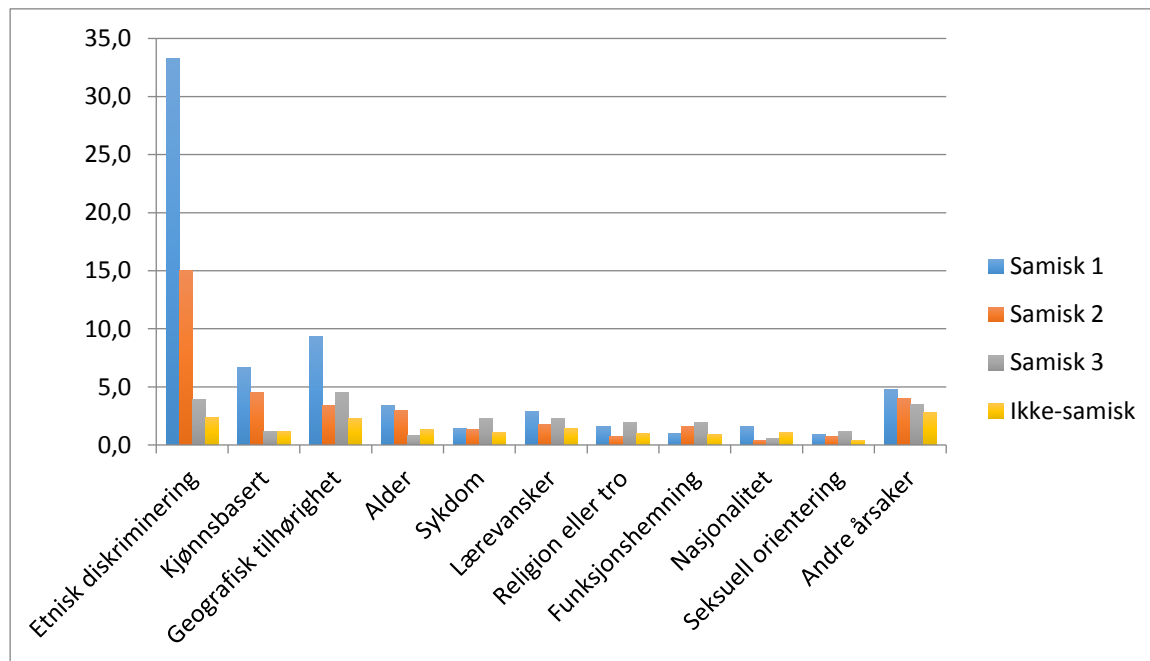
Dábáleamos vealaheapmi maid dieđihedje sihke sápmelaš nissonat ja dievddut geain lea nanu sápmelaš gullelašvuohka (dievddut: 33,3 %, nissonat 31,9 %) ja sii geas lea ieš-dieđihuvvon sápmelašvuohka (dievddut: 15,0 %, nissonat: 17,0 %) lei čearddalaš vealaheapmi, ja čuovvovaččat vealaheapmi sohkaheali dihte ja geográfalaš gullelašvuohka dihte. Nissonat dieđihedje ollu dávjji but vealaheami sohkaheali dihte go dievddut ja sápmelaš dievddut ja nissonat (nanu sápmelaš gullelašvuohain) dieđihedje eanet go sii geat eai leat sápmelaččat (sápmelaš dievddut: 6,7 %; sápmelaš nissonat: 11,9 % buohastahtton norgalaš dievddut: 1,2 %; norgalaš nissonat: 2,9 %). Sápmelaččat dieđihedje maidái dávjji but vealaheami geográfalaš gullelašvuohka dihte go sii geat eai leat sápmelaččat. Sápmelaš nissonat ja dievddut dieđihedje eanet ahkevealaheami go majoritehtanorgalaččat. Sápmelaš dievddut dieđihedje veaháš alit logu vealaheapmái oahppanvátuid dihte go ii-sápmelaččat. Sápmelaš nissonat dieđihedje veaháš alit logu vealaheami buozanvuohka dihte go ii-sápmelaččat (1,6-2,8 % versus 1,2 %) (geahča figuvraid 7.4 ja 7.5).

Vealaheamis religiovna, doaimmashehttejumi ja seksuálalaš gullelašvuohka dihte ii lean mearkašahhti erohus sápmelaččaid ja ii-sápmelaččaid dieđiheamis. Sápmelaš álbmogis lei sullii okta proseanta vealaheapmi seksuálalaš gullelašvuohka dihte. Religiovna ja doaimmashehttejumi dihte lei lohku measta guokte proseantta sápmelaččain.

Eará ágga vealaheapmái lei našunalitehta. Dan ektui eai čájehan logut erohusa sápmelaččaid ja ii-sápmelaččaid gaskkas.

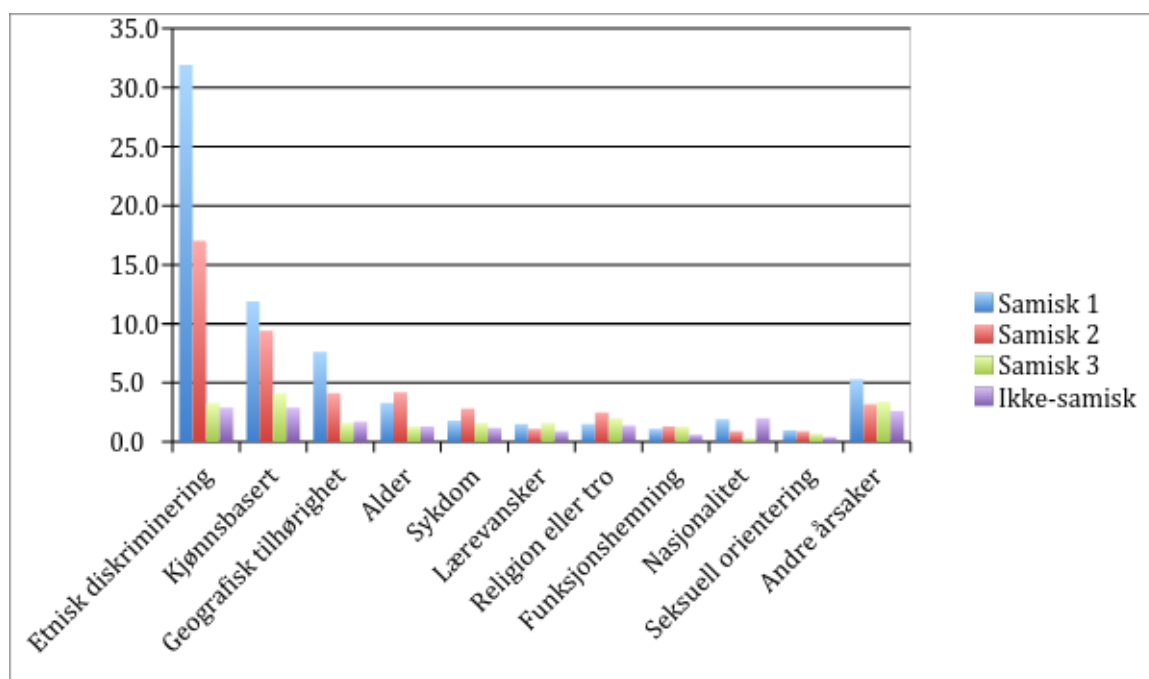
Sápmelaččat dieđihedje maidái ollu alit logu go ii-sápmelaččat eará vealahemiin, mat eai lean mielde logi namuhuvvon kategorijas (figuvra 7.4 ja 7.5). Oassálastiin lei vejolašvuohka dárkilit čilget earálágan vealahemiid. Mánasat dieđihedje vealaheami mii čatnasa bargoeallimii, sin sápmelaš čearddalašvuhtii (go eai hupman sámegeiela, eai lean doarvái sápmelaččat earáid mielas dahje eará áššit mat čatnasedje sin sápmelaš duogážii) ja muhtumat aiddostahte ahte dát lei sin homofiila luonddu dihte.

Figuvra 7.4 Makkár vealaheami vásihit sápmelaččat ja ii-sápmelaččat (dievddut)

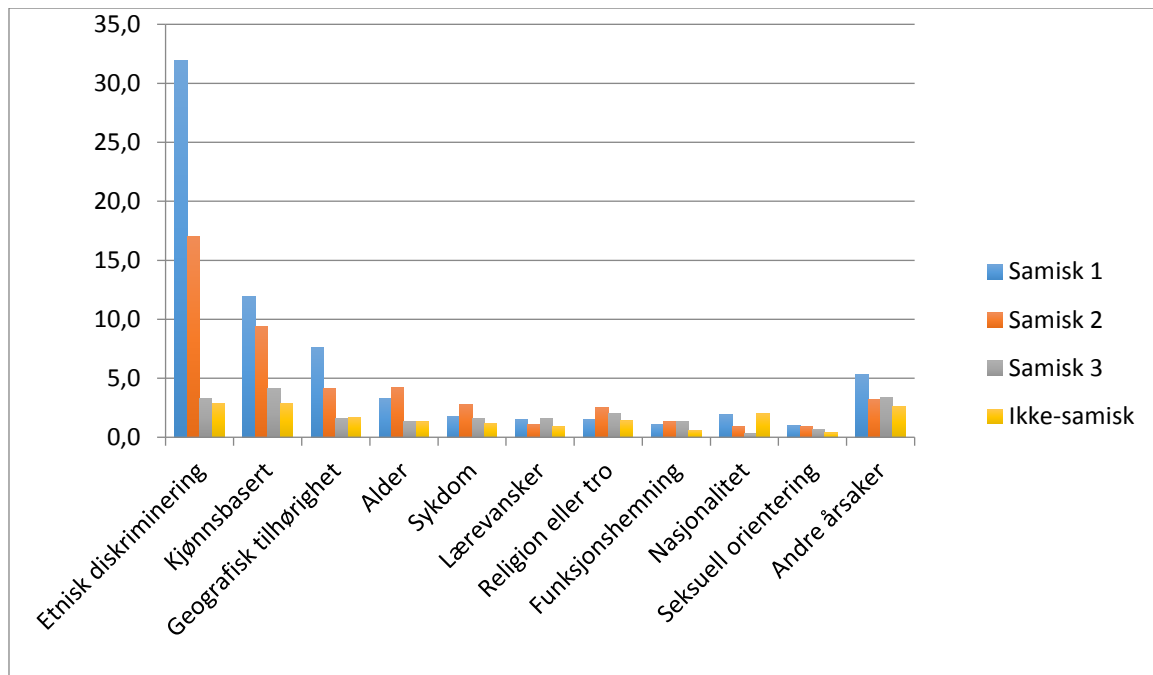
Čilgehusat figuvrii: Samisk 1 = Nanu sápmelaš gullelašvuhta, Samisk 2= Ieš-dieđihuvvon sápmelašvuhta, Samisk 3 = Sápmelaš bearašduogáš. Ii-sápmelaš = dáčča. Tabealla vuodđun lea olles dutkanjoavku (N=11600).

Figuvra 7.5 Makkár vealaheami vásihit sápmelaččat ja ii-sápmelaččat (nissonat)

Čilgehusat figuvrii: Samisk 1 = Nanu sápmelaš gullelašvuhta, Samisk 2= Ieš-dieđihuvvon sápmelašvuhta, Samisk 3 = Sápmelaš bearašduogáš. Ii-sápmelaš = dáčča. Tabealla vuodđun lea olles dutkanjoavku (N=11600).

Figuvra 7.5 Makkár vealaheami vásihit sápmelaččat ja ii-sápmelaččat (nissonat)

Čilgehusat figuvrii: Samisk 1 = Nanu sápmelaš gullevašvuohta, Samisk 2= Ieš-dieđihuvvon sápmelašvuohta, Samisk 3 = Sápmelaš bearašduogáš. Ii-sápmelaš = dáčča. Tabealla vuodđun lea olles dutkanjoavku (N=11600).

Oktiibuot dieđihit 66 % vealahuvvon muhtun dáid ákkaid dihte, 24 % dieđihedje ahte ledje vásihan guovttelágan vealaheami ja 7 % dieđihedje vásihan golmmalágan vealaheami. Ii lean čearddalaš erohus sápmelaččaid ja daid gaskkas geat eai leat sápmelaččat, das man galle lágan vealaheami ledje vásihan.

7.2.2.1 Kommentárat loguide

Norga lea geatnegahtton ON konvenšuvnna ratifiserema bokte heaittihit buotlágán nállevealaheami (borgemánu 6. B. 1970), ja nu gielddit vealaheami náli, liikeivvni, soga dahje našuvnnalaš dahje čearddalaš duogáža dihte. Konvenšuvdna lea siskkilduvvon norgga láchkii vealahanlága bokte (láhka geassemánu 3. b. 2005 nr. 33) (Nystuen, 1991). Vealahanláhka gielddá njuolgggo ja eahpenjuolga vealaheami čearddalašvuođa, našunála duogáža, soga, liikeivvni, giela, religiovnna ja eallinoainnu dihte. Lága ulbmil lea ovddidit dásseárvvu, sihkkarastit ovttadássaš vejolašvuođaid ja vuogiatvuodaid ja eastadit vealaheami. Láhka gusto buot servodatdásiide, earret bearašeallimii ja eará persovnnalaš oktavuodáide (Lovdata, 2013).

Ollu sápmelaččat vásihit čearddalaš vealaheami Norggas. Oallugat vásihit dan dábalaš dáččaráđdejeaddji guovlluin (tabealla 7.3). Dát lea nugo lea bohtán ovdan ovdalaš ieš-dieđihuvvon vealaheami dutkamiin sápmelaččain Norggas (Ketil Lenert Hansen, 2011). Čearddalaš vealaheapmi lea dábáleamos vealaheapmi maid sápmelaččat vásihit. Logut čájehit

ahte sullii okta viđa sápmelaččas geain lea nanu sápmelaš gullelašvuoha leat vásihan vealahuvvot sápmelaš duogázeaset dihte. Go buohtastahtta dán majoritehtanorgalaččaid loguiguin de lea sin lohku vuolle golbma proseanta. Dát čájeha ahte sápmelaččat vásihit loge gearddi eanet čearddalaš vealaheami go sii geat eai leat sápmelaččat. Min dutkanlogut 2003/2004 rájes bohtet ovttaide dáiguin loguiguin, mat čájehit ahte sápmelaččat ain dál vásihit ollu čearddalaš vealaheami norgga servodagas.

Norggas leat sohkabealvealaheami ektui vuoruhán ollu dan rájes go lánkaásahus bođii 1978. Goitge dieđihuvvojit vealaheami sohkabeali dihte nubbin dábaeamos vealaheapmin, maid erenoamážit sápmelaš nissonat ja dievddut vásihit. Norggas eai leat guorahallamat mat sáhttet addit dieđuid sohkabealvealaheamis olles populašuvnnas (Skjeie, 2012). Mis leat unnán dieđut sohkabealvuđot vealaheamis sámi álbmogis. Sápmelaš nissonat dieđihit alimus gávnoštumi vealaheami sohkabeali dihte. Mii sáhttit árvalit ahte sámi servodagas dáseárvu lea ferten báhcit go eanet fuomášupmi lea leamaš sápmelaččaid rahčamušas dohkkehuvvot álgoálbmogin, danne lea gažaldat dáseárvvus vuoruhuvvon eret gitta dán jahkečuođi álggu geahčai (Josefsen, 2004). Mii dárbašit eanet dieđu manne sápmelaččat (erenoamážit sápmelaš nissonat) dieđihit alit logu sohkabealvealaheami go majoritehtaálbmot.

Ollu sápmelaččat dadjet maiddái ahte sii dovdet vealahuvvon geográfalaš gullelašvuoda dihte, ja geográfalaš ja institušunála variašuvnnat sáhttet dagahan ahte dilálašvuoha ii leat seamma buot sápmelaččaide. Ovdamearka dihte čujuha Josefsen (2006) ahte eiseválddit leat dássáži ovttaskas sápmelačča vuoigatvuodaid sirren geográfalaččat (Josefsen, 2006). Min logut dorjot dan, ja čujuhit ahte sápmelaččat geat ássat dábaš sámi minoritehtaguovlluin dieđihit alit logu vealaheami go sápmelaččat geat ássat guovlluin maid defineret sámi guovlun, gos lea nanu suodjalus sámi institušuvnnain, sámegielas, árvvuin ja kultuvrras (K. L. Hansen, 2012).

Sápmelaččat dieđihit maiddái eanet ahkevealaheami go majoritehtanorgalaččat (3,4 % buohtastahtton 1,3 %). Erohus ii leat ollu, muhto goitge mearkkašahti statistihka oktavuodas. Norggas lea ahkevealaheami debáhtta čatnasán bargoeallimii. Suodjalus ahkevealaheapmái gusto dušše bargoeallimis, lea debáhtta galgá go ahkevealaheapmi gustot buot servodatdásiin.

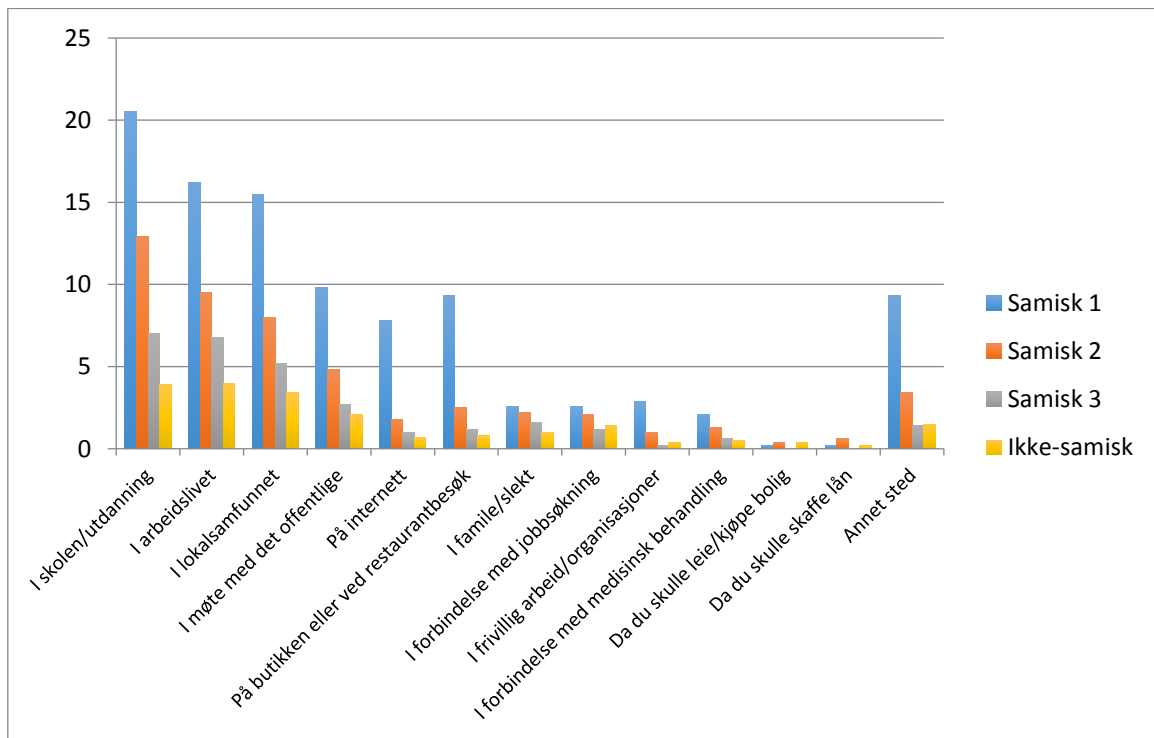
Gažaldat vealaheamis seksuála luonddu dihte vástidit 0,7-1,2 % sápmelaš populašuvnnas ahte sii leat vásihan dan, buohtastahtton 0,4 % majoritehtaálbmogis. Sápmelaččaid ja ii-sápmelaččaid loguid gaskkas ii leat erohus statistihka bealis. Muhto dasa lassin vástidit muhtun ráje sápmelaččat rabas gažaldahkii ahte sii leat vealahuvvon sin homofiila luonddu dihte. Maŋemus áiggiid sámi servodagas lea leamaš fokus tabuin ja homofiilavuoha lea leamaš okta fáttáin. Debáhtas leat muhtumat čuoččuhan váddéseabbon leat homofiila sápmelažžan go homofiila dáččan, danne go stigma duppalaš go lea sihke minoritehtakultuvrii gullelaš ja homofiila (NRK Sápmi, 2016). Homofiila luondu lea leamaš hui tabu- ja heahpatvuodaášši árbevirolaš sámi servodagas (NRK Sápmi, 2013).

7.2.3 Gos dáhpáhuvá vealaheapmi

Sápmelaččat vásihit vealaheami maŋgga arenas. Dábaleamos arenat leat skuvla, bargoeallin ja báikkálašservodagat. Sullii okta viđa sápmelaččas geain lea nanu sápmelaš gullelašvuoha leat vásihan vealahuvvot skuvllas dahje oahppoktavuodain, go dan buohtastahtta ii-sápmelaččaiguin de lea lohku sidjiide 4 %. Maiddái bargoeallimis ja báikkálašservodagas dieđihit sápmelaččat dávjji but vealahuvvon go norgalaččat. Viidasit dieđihit ollu sápmelaččat dulbmojuvvon oktavuodas almmolašvuodain, internehtas, go leat fitnan gávppis dahje restauráŋgas. Eanet sápmelaš dievddut go nissonat geain lea nanu sápmelaš čatnašupmi dieđihit

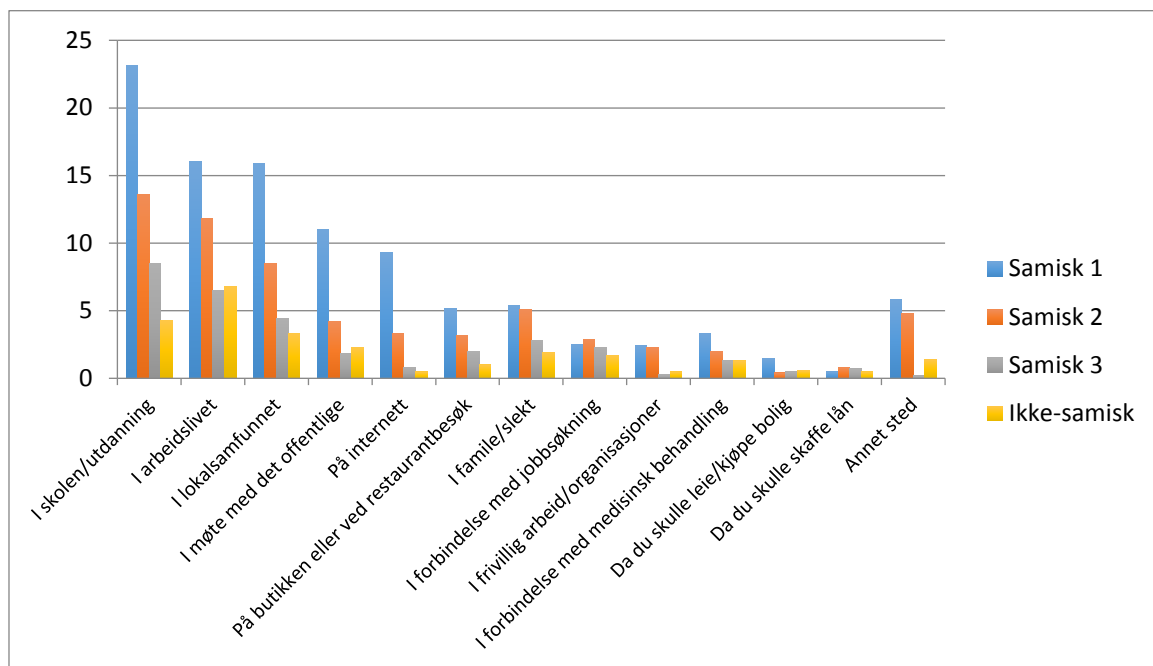
vásihan duolbmamiid gávppis/restauráŋgas (9,3 % versus 5,2 %). Digitála vealaheapmi/duolbman dieđihuvvui maiddái ollu dávjjibut sápmelaččain geain lea nanu sápmelaš gullelašvuhta go ii-sápmelaččain. Sápmelaččat vásihedje maiddái dávjjibut vealaheami bearašis/sogas, eaktodáhtolaš barggus ja medisiinnalaš dálkkodeamis go sii geat eai leat sápmelaččat. Fertet goitge aiddostahttit ahte ledje unnán geat vásihedje vealaheami dien golbma maŋemus namuhuvvon arenas. Ledje unnán geat vásihedje vealaheami bargoohcamis, ássanvisti oastimis/ láigomárkanis dahje loatna ohcamis, (vuollet 3 %) (sihke sápmelaččain ja ii-sápmelaččain). Nu ahte sáhtta dadjat ahte diein áššiin lea vealaheapmi unna váttisvuodáš Norggas. Muhto sápmelaččat vásihedje ollu dávjjibut vealaheami maiddái eará sajiin go dien 12 namuhuvvon arenas. Ii leat stuora erohus nissoniid ja dievdduid gaskkas das gos vealaheapmi dáhpáhuvvá (figuvra 7.6 ja 7.7).

Figuvra 7.6 Gos vealahuvvot sápmelaččat ja ii-sápmelaččat (dievddut)

Čilgehusat figuvrii: Samisk 1 = Nanu sápmelaš gullelašvuhta, Samisk 2= Ieš-dieđihuvvon sápmelašvuhta, Samisk 3 = Sápmelaš bearašduogáš. Ii-sápmelaš = dáčča. Tabealla vuodđun lea olles dutkanjoavku (N=11600).

Figuvra 7.7 Gos vealahuvvot sápmelaččat ja ii-sápmelaččat (nissonat)?

Čilgehusat figuvrii: Samisk 1 = Nanu sápmelaš gullevašvuhta, Samisk 2= Ieš-dieđihuvvon sápmelašvuhta, Samisk 3 = Sápmelaš bearašduogáš. Ii-sápmelaš = dáčča. Tabealla vuodđun lea olles dutkanjoavku (N=11600).

7.2.3.1 Kommentárat loguide

NAČ 2015: 2 – Å høre til – Virkemidler for et trygt psykososialt skolemiljø aiddostahtá ahte logut *Ohppiidguorahallamis 2014/2015* ja *Folkehelseinstituttetis* čájehit ahte oassi man ollu oahppit dulbmojuvvojit ja givssiduvvojit sámi guovlluin lea stuorit go muđui riikkas (Djupedal, 2015). Go dán guorahallamis čájehit skuvlla leat servodatarenan gos eanemus sápmelaččat leat vásihan vealaheami, de dat doarju daid odđa dieđuid. Nu čuožžila duodalaš gažaldat ollašuhthojit go Norggas gáibádusat sámi mánáide ja nuoraide Oahpahušlága paragrafa 9a (Lovdata, 2015) bokte ahte galgá leat buorre psykososiála biras mas eai givssiduvvo. Vaikko mii dál bidjat návccaid eastadit givssideami Norgga skuvllain mánggalágan anti-givssidan prográmmaiguin (Olweus, 2009; Roland, 2014), mat leat leamaš doaimmas maŋemus golbma logijagi, de ii leat dain ovttasge leamaš erenoamáš fokus eastadit ovdagáttuid majoritehta álbmogis álgoálbmogiid ja minoritehtaid ektui (Minton, 2014). Dát givssideami prográmmat eaige leat leamaš heivehuvvon sámi kultuvrra ja identitehta ektui. Kultursensitivitehta lea dehálaš elemeanta maid galggašii vuoruhit nannosit boahhteáiggi anti-givssideami prográmmain ja intervenšuvnnain givssideami/vealaheami ektui skuvllas sámi mánáid ja nuoraid várás.

Bargobáiki lei dábáleamos arena gos ii-sápmelaččat vásihedje vealaheami, ja nubbin dábáleamos arenan sápmelaččaide, maŋnel skuvlla/oahpposektora. Oktiibuot vásihit 7,5 % dutkanjoavkkus vealahuvvot dahje dulbmojuvvo barggus. 11,5 % sámi álbmogis (buot golbma sámi joavkku gehččon ovttas) ja 5,6 % ii-sápmelaš álbmogis (beroškeahtá sohkaheali). Ovdalaš guorahallamat Norggas leat čájehan givssideami bargobáikkis leamaš 2 ja 14 % gaskkas (Nielsen et al., 2009). Min logut leat dáid loguid siskkobealde, ja čájehit ahte vealahepmi bargobáikkis lea vel stuorit váttisvuhta sápmelaččaide go ii-sápmelaččaide. Bargoaddit galget aktiivvalaččat, mihttomearálaččat ja plánaid mielde ovddidit dásseárvvu ja eastadit vealaheami iežaset bargobáikkis. Dasa lassin galget dat čielggadit makkár dásseárvodoaimbajut leat

biddjon johtui ja makkáriid leat plánen (aktivitehta- ja raporterengeatnegasvuohta). Almmolaš eiseválddiin lea maiddá aktivitehtageatnegasvuohta iežaset surggiin. Dásseárvo- ja vealahanáittardeaddji galgá geahččat bearrái ja mieldeváikkuhit dasa ahte láhka čuvvojuvvo.

Viidasit vásihit sápmelaččat vealaheami báikkálašservodagas, almmolašvuođa deaivvademiin, go mannet gávppis dahje restauráŋnas, ollu dávjjibut go sii geat eai leat sápmelaččat. Dat gávdnoštumit čájehit ahte sápmelaččat deaividit eanet ovdagáttuiguin, vealaheaddji cealkámušaiguin ja duolbmamiiguin almmolaš lanjas go majoritehtanorgalaččat, mii fas sáhttá ráddjet vejolašvuođa demokrátalaš oasálastimis čálgoservodagas, dainna jurdagiin ahte galgá leat ovtadássásaš vejolašvuohta olahit sosiála ja almmolaš bálvalusaid ja buriid.

7.2.4 Vealaheapmi sosiála mediain

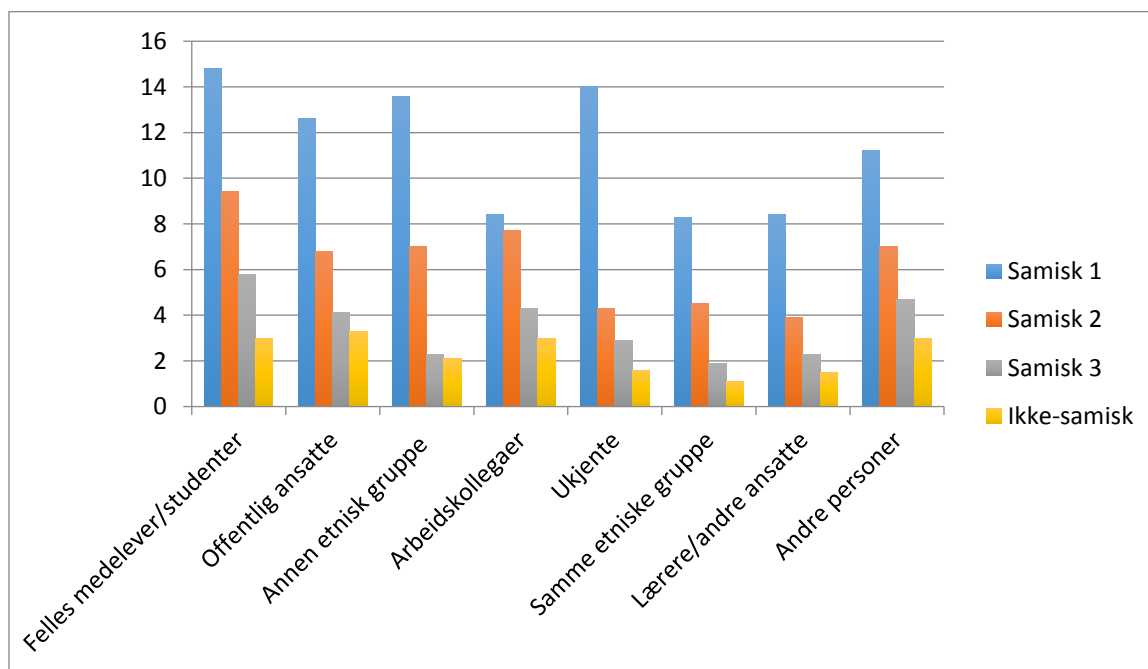
Digitála givssideami gávdnoštupmi Norggas lassánii 2000 ja 2010 gaskkas (Roland, 2014). Muhtun guorahallamis maid Læringsmiljøsenderet Stavangeris čadahii jagi 2008, konkluderejedje ahte árbevirolaš givssideapmi dáhpáhuvvá sullii duppalit nu ollu olbmuid go digitála givssideapmi (Auestad, 2011). Riikkaidgaskasaš guorahallamat leat gávnnahan ahte veaháš eanet nieiddat go bártnit orrot vásiheame digitála givssideami (Parker-Jenkins, 2011). Dán guorahallamis, adnui doaba vealaheapmi “interneahtas” doahpaga digitála givssideami sajis. Sápmelaččat dieđihedje mearkašahtti eanet ieš-vásihuvvon digitála vealaheami go sii geat eai leat sápmelaččat. Digitála vealaheapmi dieđihuvvui dávjjimusat nuoramus sápmelaš vástideddjiid gaskkas (18-29 jagi). Eanet go okta viđa sápmelaš nuoras geas lea nanu sápmelaš gullelašvuohta guorahallamis ahkejoavkkus 18-29 jagi, dieđihedje vásihan vealaheami interneahtas. Sin gaskkas geat eai leat sápmelaččat eai lean sohkabeliid gaskkas erohusat, muhto sápmelaččaid gaskkas dieđihuvvui vealaheapmi dávjjibut nissoniin go dievdduin, beroškeahttá agis (dáhta ii čájehuvvon tabeallas).

Diehtit unnán digitála duolbmamiin dahje vaššicealkámušain maid sápmelaččat Norggas leat vásihan. Go dát ii leat vel dutkojuvvon dahje guorahallojuvvon eallindiliguorahallamiin dahje kvalitatiiva lahkoniemiin. Dan maid diehtit medias (TV, rádio, aviisa ja interneahtta), lea ahte ollu sápmelaččat vásihit duolbmu kommentáraid, vašši cealkámušaid ja ovdagáttuid, ja maiddá stereotyhpalaš govvidemiid sámi kultuvrras ja identitehtas iešguđetlágan hámis neahtta kommenterensajiin ja iešguđetlágan interneahttasiidduin (Ketil Lenert Hansen, 2012).

7.2.5 Gii vealaha

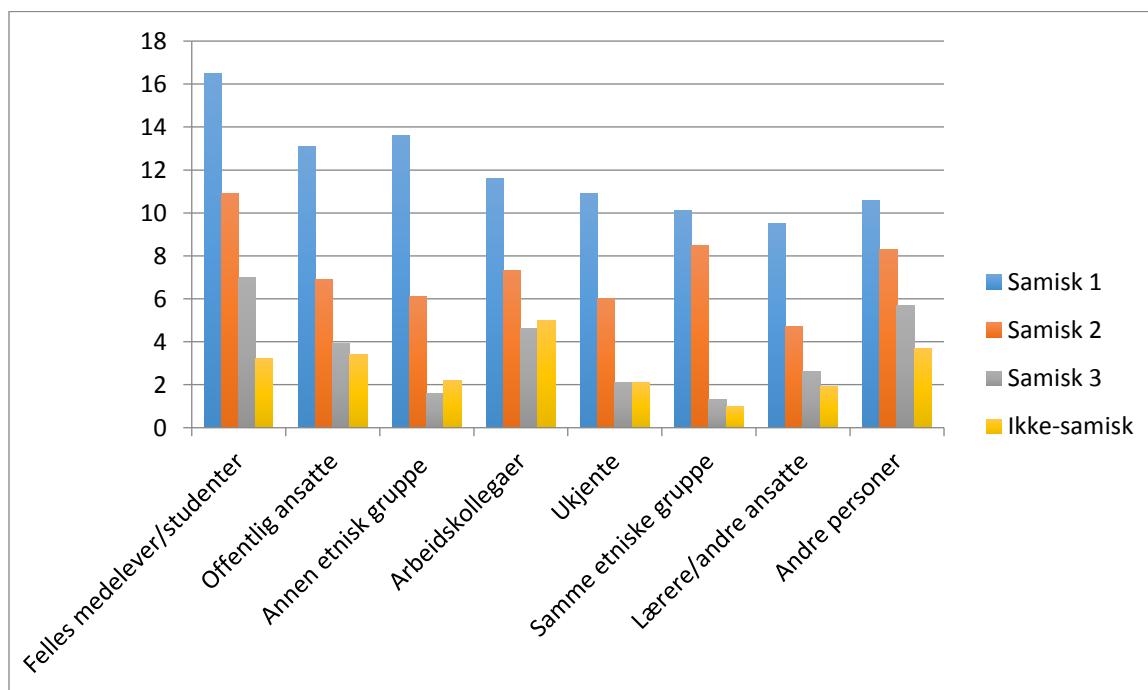
Sápmelaččat geain lea nanu sápmelaš gullelašvuohta ja ieš-dieđihuvvon sápmelašvuohta, leat vásihan/vásihit mihá eanet vealaheami go majoritehtanorgalaččat mieloahppiin/studeanttain, oahpaheddjiin/eará skuvlabargiin geain lea eará čearddalaš duogáš go sis (majoritehtaálbmot), amas olbmui ja seamma čearddalaš joavkkus go ieža (eará sápmelaččat). Dasa lassin dieđihit ollu sápmelaččat duolbmamiid almmolaš bargiin ja bargoustibiin. Ii-sápmelaččat dieđihit eanemus ahte bargoustibat, mieloahppit ja almmolaš bargit vealahit sin (geahča figuvra 7.8 ja 7.9).

Figuvra 7.8 Gii vealaha sápmelaččaid ja ii-sápmelaččaid (dievddut)

Čilgehusat figuvrii: Samisk 1 = Nanu sápmelaš gullevašvuohta, Samisk 2= Ieš-dieđihuvvon sápmelašvuohta, Samisk 3 = Sápmelaš bearašduogáš. Ii-sápmelaš = dáčča. Tabealla vuodđun lea olles dutkanjoavku (N=11600).

Figuvra 7.9 Gii vealaha sápmelaččaid ja ii-sápmelaččaid (nissonat)?

Čilgehusat figuvrii: Samisk 1 = Nanu sápmelaš gullevašvuohta, Samisk 2= Ieš-dieđihuvvon sápmelašvuohta, Samisk 3 = Sápmelaš bearašduogáš. Ii-sápmelaš = dáčča. Tabealla vuodđun lea olles dutkanjoavku (N=11600).

7.2.5.1 *Kommentárat loguide*

Go oallugat guorahallamis diedihedje vealaheami dáhpáhuvvon skuvllas, de ii lean vuordemeahttun ahte mieloahppit/studeanttat ledje dábáleamos vealaheaddjit, eanet vuordemeahttun lei ahte ollu sápmelaččat diedihedje dulbmojuvvon oahpaheddjiin/eará bargiin skuvllas.

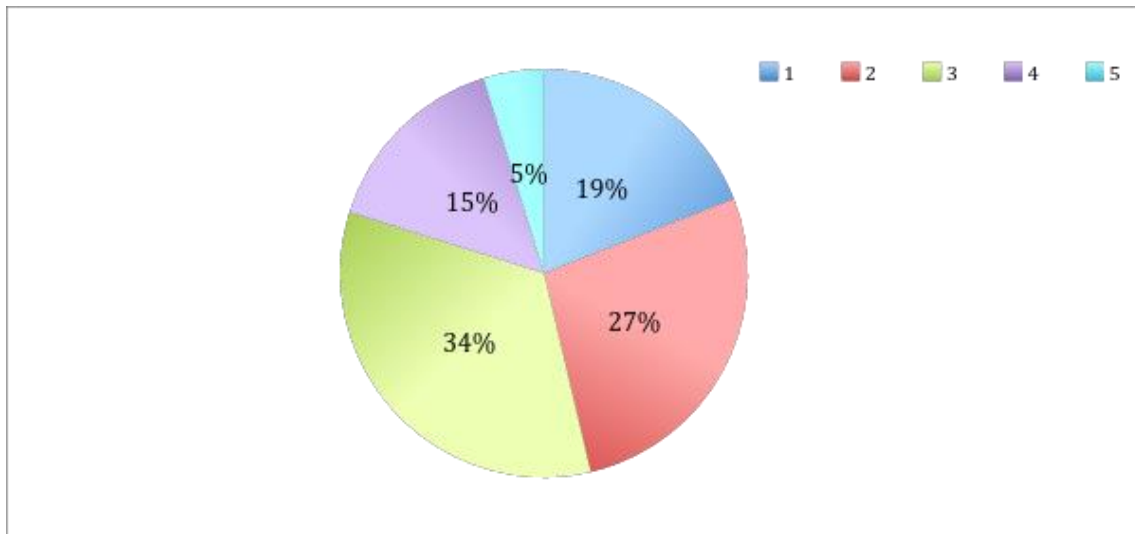
Dat ahte leat earálágan lea vuolggahus vealaheapmái ja givssideapmái, ja minoritehtan leat sápmelaččat rašes dilis (Høgmo, 1998). Ollu sápmelaččat vásihit vealahuvvot majoritehtanorgalaččain ja amas olbmuin. Dát duolbmamat dáhpáhuvvot iešguđet arenain servodagas. Maŋŋil mieloahppiid/studeanttaid, de leat sápmelaččaid dábáleamos givssideaddjit almmolaš bargit ja bargoustibat.

Ollu sápmelaččat vásihit maiddái vealahuvvot eará sápmelaččain. Dan ferte geahččat dáruiduhttima oktavuodas ja heahpatvuodain mii čatnasa sápmelašvuhtii mii lei buvttan dan proseassas. Heahpaneapmi sámi kultuvrrain soaitá leat okta váddáseamos ja deháleamos hehttehusain revitaliserema ja dekoloniserema ektui sihke ovttaskas olbmuin, bearrašiin ja báikkálaš servodagain (Nergård, 2011). Ollu sápmelaččat leat vásihan assimilerema iežaset identitehtas ja gielas maŋemus golbma buolvvas (Høgmo, 1986), ja dát lea daguhan ahte leat šiitán ja čiegadan sámi identitehta ja kultuvrra ságastallama (Høgmo, 2011). Høgmo lea čujuhan ahte garraseamos sámi vealaheapmi lea dáruiduhtton sámi-dáčča báikkálašservodagain, ja ahte dájvá leat olbmot geain lea sápmelaš duogáš geat vealahit. Son čujuha ahte dát lea reakšuvdna majoritehtaservodaga guottuide: ságastallamat mat vuolidit sápmelaččaid dolvot eret fuomášumi iežaset sápmelaš duogážis (Høgmo, 2005). Dakkár kompleaksa sosiála ja psykososiála fáktorat soitet sáhttit veahkkin čilget manne ollu sápmelaččat dán guorahallamis leat vásihan duolbmamiid iežaset sápmelaš joavkkus.

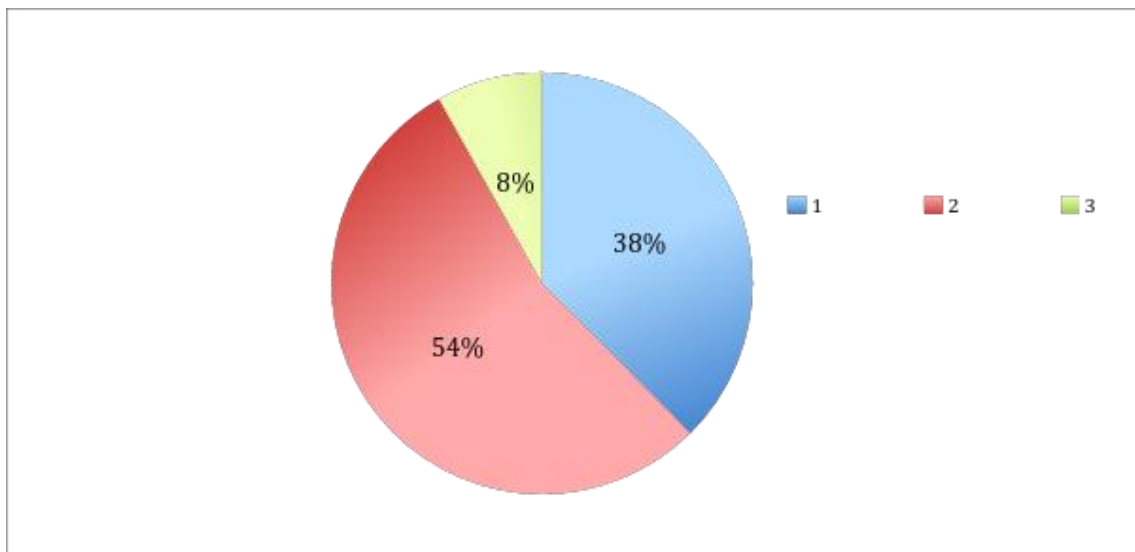
7.2.5 *Birgehallan vealahemiin*

Dutkamat čájehit ahte ieš-vásihuvvon vealaheapmi čatnasa mentála ja fysalaš dearvvašvuoda váttuide (K. L. Hansen, 2015; K. L. Hansen & Sørli, 2012). Viđadas oassi dutkojuvvon joavkkus diedihedje ahte vealaheapmi lei čuohean sidjiide garrasit (tabealla 7.10), ja diehtit ovdalaš guorahallamiin ahte dákkár jovkui lea várra oažžut negatiiva dearvvašvuoda givssiid (Paradies et al., 2015).

Figuvra 7.10 Man ollu čuoza vealaheapmi dutnje?

Figuvra 7.11 Geahččalit go bissehit vealaheami aktiivvalaččat

Mii diehtit maiddái ahte sii geat leat ieža aktiivvalaččat geahččalan bissehit vealaheami birgejit buorebut dearvvašvuoda ektui go sii geat eai bargga maidege heaittihit vealaheami. Dutkanjoavkkus dadjet 38 % ahte sii leat dahkan juoidá vealaheami bisseheami ovdii, sáhttá árvalit ahte dát joavku lea eanet suodjaluvvon (resiliense) negatiiva váikkuhusaide maid vealaheapmi sáhttá daguhit dearvvašvuhtii (figuvra 7.11).

7.2.6 Unnán sápmelaččat váidet vealaheami DVÁ:i

Vaikko ollu sápmelaččat leat vásihan vealahuvvot, de leat unnán sápmelaččat geat leat leamaš oktavuodas Dásseárvo- ja vealahanáittardeddiin (DVÁ). Dán guorahallama dutkanjoavkkus leat dušše 1,8 % (45 olbmo) dain geat leat dieđihan vealahuvvon leamaš oktavuodas DVÁ:n

Ágga manne ollu sápmelaččat geat leat vealahuvvon eai váldde oktavuoda DVÁ:n oazžun dihte veahki, sáhtta čatnasit mángga áššái. Okta dain sáhtta leat sámi dábit ja vierut, ahte galgá leat nanus iige bivdit veahki bearraša olggobealde go vásiha vuostálasvuodaid (Bongo, 2012; Kuokkanen, 2015). Eará ágga manne sápmelaččat eai bivdde veahki ieš-vásihuvvon vealaheami dihte sáhtta čatnasit kultuvrralaš ja gielalaš hehttehusaide.

7.2.7 Mánggageardán vealaheapmi

Sápmelaččat vásihit vealaheami mángga konkreta arenas dahje dilálašvuodas oktanaga ollu dávjjibut go majoritehtanorgalaččat. Dat mearkkaša ahte sápmelaččat dávjjibut go sii geat eai leat sápmelaččat dieđihit ahte vealaheapmi dáhpáhuvvá mángga servodatsuorggis oktanaga; ovdamearka dihte sihke oahpahušoktavuodas ja/dahje; bargoeallimis, báikkálašservodagas, almmolašvuoda deaivvadeamis, gávppis/restauráŋnas ja/dahje neahtas.

Dan ahte sápmelaččat vásihit vealaheami (dávjjimusat sin čearddalaš duogáža dihte) mángga servodatsuorggis oktanaga ja sihke oahpes ja amas olbmui sáhtta ipmirdit doahpágiin kumulatiiva-vealaheapmi. Dát doaba čujuha dasa ahte vealaheapmi sáhtta gártat/lassánit rastá sfearaid ja arenaid. Kumulatiiva vealaheapmi ovttá servodatsuorggis sáhtta unnidit eallinvejolašvuodaid eará surggiin (Arnfinn & Hilde, 2016). Ovdamearka dihte go sápmelaččat vealahuvvojit skuvllas, de sáhtta dat váikkuhit skuvlabohtosiidda ja guhkit áigái vejolašvuodaide bargomárkanis. Dát leat proseassat maid dutkan háreve váldá fárrui go dat dávjá geahččá dušše ovttaskas arenaid, nugo ovdamearka dihte; skuvlla dahje bargoeallima ja danne ii čájjet arenaid gaskasaš oktavuodaid.

7.3 Hástalusat ja ávžžuhusat

Ollu sápmelaččat vásihit iešgudetlágan vealaheami norgga servodagas. Mii diehtit ahte dábálaš vealaheapmi maid sápmelaččat vásihit lea čearddalaš vealaheapmi ja ahte sii deavidit daid duolbmamiid iešgudetlágan arenain servodagas; oahpahušoktavuodain, bargoeallimis, almmolašvuoda deaivvademiin, gávppis, restauráŋnas ja eanet ja eanet maiddái sosiála mediain, mii maŋemus jagiid lea šaddan ođđa arenan sápmelaččaid vealaheapmái.

Sápmelaččaid vealaheapmi lea servodatváttisvuhta. Dat lea dokumenterejuvvon dutkamiid bokte maŋemus logi jagi (Ketil Lenert Hansen, 2011). Goitge lea unnán systemáhtalaččat dutkojuvvon sápmelaččaid vásihuvvon dásseárvo- ja vealahanhástalusain Norggas, ovdamearka dihte skuvllas, bargoeallimis, báikkálašservodagas ja sosiála mediain. Sisfárrejeddiid hárrái leat ollu eanet dutkammat ja raporttat (Midtbøen, 2015). Norgga eiseválddit galggaše oazžut sadjái vuogádagaid mat čohkkejit dieđuid das man made vealaheami norgga álgoálbmot vásiha servodaga iešgudetge arenain, erenoamážit skuvllas, bargoeallimis ja lagasbirrasis.

Dán kapihttalis leat geahččan muhtun dásseárvo- ja vealahanhástalusain maid sápmelaččat norgga servodagas vásihit. Leat ain stuora váilevašvuodát dieđuin ja dárbu eanet dieđuide sápmelaččaid vealaheami ja givssideami birra maid boahttevaš dutkamat galggaše čuvgehit, erenoamážit surggiin mat fátmastit sámi mánáid ja nuoraid.

Referánsat

- Midtbøen, A. H., & Lidén, H. (2016). Kumulativ diskriminering. *Sosiologisk tidsskrift*(01), 3–26.
- Auestad, G. (2011). *Ny teknologi : en utvidelse av mobbingen?* Oslo: Universitetsforlaget, cop. 2011.
- Bongo, B. A. (2012). «Samer snakker ikke om helse og sykdom». Samisk forståelseshorisont og kommunikasjon om helse og sykdom. En kvalitativ undersøkelse i samisk kultur.
- Brustad, M., Hansen, K. L., Broderstad, A. R., Hansen, S., & Melhus, M. (2014). A population-based study on health and living conditions in areas with mixed Sami and Norwegian settlements – the SAMINOR 2 questionnaire study. [Research Support, Non-U.S. Gov't]. *Int J Circumpolar Health*, 73, 23147. doi: 10.3402/ijch.v73.23147
- Djupedal, Ø. (2015). *Å høre til : virkemidler for et trygt psykososialt skolemiljø : utredning fra utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon 9. august 2013 : avgitt til Kunnskapsdepartementet 18. mars 2015* (Vol. NOU 2015: 2). Oslo: Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon, Informasjonsforvaltning.
- Ferdinand, A. S., Paradies, Y., & Kelaher, M. (2015). Mental health impacts of racial discrimination in Australian culturally and linguistically diverse communities: a cross-sectional survey. [Research Support, Non-U.S. Gov't]. *BMC Public Health*, 15, 401. doi: 10.1186/s12889-015-1661-1
- Hansen, K. L. (2011). *Ethnic discrimination and bullying in relation to self-reported physical and mental health in Sami settlement areas in Norway: the Saminor study* (Vol. nr. 115). Tromsø: UiT Norges arktiske universitet, Det helsevitenskapelige fakultet, Institutt for samfunnsmedisin.
- Hansen, K. L. (2012). Likestillingstatus blant samer – En kunnskapsstatus (Vol. vedlegg til NOU 2012: 15 Politikk for likestilling, s. 50). Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet.
- Hansen, K. L. (2012). Samehets, fordommer og helse (s. 71–79.). i *Hvor går Nord-Norge, Et institusjonelt perspektiv på folk og landsdel* / Svein Jentoft, Jens-Ivar Nergård, Kjell Arne Røvik (red.) Stamsund : Orkana akademisk.
- Hansen, K. L. (2015). Ethnic discrimination and health: the relationship between experienced ethnic discrimination and multiple health domains in Norway's rural Sami population. [Research Support, Non-U.S. Gov't]. *Int J Circumpolar Health*, 74, 25125. doi: 10.3402/ijch.v74.25125

- Hansen, K. L., Melhus, M., Hogmo, A., & Lund, E. (2008). Ethnic discrimination and bullying in the Sami and non-Sami populations in Norway: the SAMINOR study. *Int J Circumpolar Health*, 67(1), s. 97–113.
- Hansen, K. L., Melhus, M., & Lund, E. (2010). Ethnicity, self-reported health, discrimination and socio-economic status: a study of Sami and non-Sami Norwegian populations. *Int J Circumpolar Health*, 69(2), s. 111–128.
- Hansen, K. L., & Sørli, T. (2012). Ethnic discrimination and psychological distress: a study of Sami and non-Sami populations in Norway. *Transcult Psychiatry*, 49(1), s. 26–50. doi: 10.1177/1363461511433944
- Høgmo, A. (1986). Det tredje alternativ : barns læring av identitetsforvaltning i samisk-norske samfunn preget av identitetsskifte [The third alternative. Children's learning of identity management in Sami-Norwegian communities characterised by identity change]. *Tidsskrift for samfunnsforskning* 27(1986), 27(1986) nr 5.
- Høgmo, A. (1998). *Fremmed i det norske hus : innvandreres møte med bygdesamfunn, småby og storby*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Høgmo, A. (2005). *Er en flerkulturell skole mulig?* Oslo: Gyldendal akademisk.
- Høgmo, A. (2011). Sjøsamisk fornorsking og revitalisering (s. 129–138) i *Hvor går Nord-Norge* Tidsbilder fra en landsdel i forandring/ Svein Jentoft, Jens-Ivar Nergård, Kjell Arne Røvik (red.) Stamsund : Orkana akademisk.
- Jensen, E. B. (2005). *Skoleverket og de tre stammers møte* (Vol. 7/2005). Tromsø: Eureka forl.
- Josefsen, E. (2004). *Likestillingspolitikk i Sametinget* (Vol. 2004:9). Alta: Norut NIBR Finnmark.
- Josefsen, E. (2006). *Selvopplevd diskriminering blant samer i Norge* (Vol. 2006:3). Alta: Norut NIBR Finnmark.
- Kuokkanen, R. (2015). Gendered Violence and Politics in Indigenous Communities: The Cases of Aboriginal People in Canada and The Sámi in Scandinavia. *International Feminist Journal of Politics*, 17(2), s. 271–288. doi: 10.1080/14616742.2014.901816
- Lovdata. (2013). Lov om forbud mot diskriminering på grunn av etnisitet, religion og livssyn (diskrimineringsloven om etnisitet). *Norsk lovtidend. Avd. I, 2013, nr. 9*.
- Lovdata. (2015). *Opplæringslova: lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova)* Oslo: Kunnskapsdepartementet – Regjeringen.no.
- Midtbøen, A. H., & Lidén, H. (2015). Diskriminering av samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i Norge. En kunnskapsgjennomgang. I 2015:1 (Red.). Oslo: Institutt for samfunnsforskning, Universitetet i Oslo.
- Minde, H. (2005). *Assimilation of the Sami: implementation and consequences* (Vol. nr. 3/2005). [Kautokeino]: Resource Centre for the Rights of Indigenous Peoples.
- Minton, S. J. (2014). Prejudice and effective anti-bullying intervention: Evidence from the bullying of "minorities". *Nordic Psychology*, 66(2), s. 108–120. doi: 10.1080/19012276.2014.928485
- Nergård, J.-I. (2011). Når slutter en koloniprosess? I *Hvor går Nord-Norge?*, Orkana Akademiske, Stamsund (s. 119–128).

- Nielsen, M. B., Skogstad, A., Matthiesen, S. B., Glasø, L., Aasland, M. S., Notelaers, G., & Einarsen, S. (2009). Prevalence of workplace bullying in Norway: Comparisons across time and estimation methods. *European Journal of Work and Organizational Psychology, 18*(1), s. 81–101. doi: 10.1080/13594320801969707
- NRK Sápmi. (2013). Vi har gjort lite for homofile samer, from <https://http://www.nrk.no/sapmi/beklager-manglende-homopolitikk-1.10941719>
- NRK Sápmi. (2016). Samiske homofile har det vanskeligere enn norske, from <https://http://www.nrk.no/sapmi/erlend-elias--samiske-homofile-har-det-vanskeligere-enn-norske-1.12451011>
- Nystuen, G. (1991). *Rasediskriminerende ytringer og organisasjoner : gjennomføringen av FNs rasediskrimineringskonvensjon (CERD) i norsk rett når det gjelder forbud mot rasediskriminerende ytringer og organisasjoner* (Vol. 4/1991). Oslo: Institutt for offentlig rett, Universitetet i Oslo.
- Olweus, D. (2009). *Mobbing i skolen – fakta og tiltak*. Oslo: Gyldendal akademisk, 2009.
- Paradies, Y., Ben, J., Denson, N., Elias, A., Priest, N., Pieterse, A., . . . Gee, G. (2015). Racism as a Determinant of Health: A Systematic Review and Meta-Analysis. [Meta-Analysis Research Support, Non-U.S. Gov't Review]. *PLoS One, 10*(9), e0138511. doi: 10.1371/journal.pone.0138511
- Parker-Jenkins, M. (2011). The anti-bullying handbook. *Irish Educational Studies, 30*(3), s. 403–405. doi: 10.1080/03323315.2011.601917
- Roland, E. (2014). *Mobbingens psykologi : hva kan skolen gjøre?* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Skjeie, H. (2012). Politikk for likestilling : utredning fra et utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon 12. februar 2010. Avgitt til Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet 25. september 2012. Norges offentlige utredninger (tidsskrift : online) (Vol. 2012:15). Oslo: Departementenes servicesenter. Informasjonsforvaltning.